

Empiri och teori i ecklesiologiska studier belysta genom ”den nya kyrkosynen” och ”den tjänsteinriktade folkkyrkosynen”

MARIE ROSENIUS

Marie Rosenius är doktorand i religionsvetenskap med inriktningen historisk-systematisk teologi, vid institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet. Hon arbetar för närvarande med att färdigställa sin doktorsavhandling Svenska kyrkan samma kyrka? Ecklesiologi före och efter kyrka-stat-förändringen 2000.

Den nya kyrkosynen och den tjänsteinriktade folkkyrkosynen är två exempel på ecklesiologier som blivit framträdande i modern svensk kyrkdebatt. Medan den nya kyrkosynen har sin tyngdpunkt under 1940- och 50-talen har den tjänsteinriktade folkkyrkosynen blivit allt mer påtaglig de senaste decennierna. De båda kyrkosynerna har uppstått i ett större sammanhang där synen på vetenskap och samhällsförändringar har betydelse. Syftet med artikeln är att belysa hur synen på kyrka och vetenskap inverkat på metoder i studiet av kyrkan. Jag problematiserar också bruket av dessa metoder och dess konsekvenser för ecklesiologisk praxis.

I artikeln används termen ecklesiologi i olika betydelser. Den kan exempelvis syfta på studiet av kyrkan med en viss teori och metod, en viss kyrkosyn som uppkommit ur detta studium samt olika sätt att förstå kyrkan i praxis. De två sistnämnda betydelserna kan dessutom överlappa varandra genom att teori och praxis i praktiken hänger samman. För att ge ett större perspektiv på relationen mellan metod och praxis inleder jag med en beskrivning av hur studiet av kyrkan inom praktisk teologi kommit att förändras över tid, samt hur svensk kyrkoforskning fram till slutet på 1900-talet delvis tagit en annan väg. Med anledning av artikels fokus på ecklesiologier i Sverige avgränsas beskrivningen till utvecklingen i de reformatoriska delarna av Europa. Med utgångspunkt i de ovan angivna ecklesiologierna

diskuteras och problematiseras därefter metodiska tillvägagångssätt inom ecklesiologiska studier under svenskt 1900-tal.

Praktisk teologi är det ämnesområde som särskilt kommit att ägna sig åt kyrkans teori och praktik.¹ Praktisk teologi (PT) uppkom som ämnesbeteckning i skiftet mellan 1700- och 1800-talen och har sedan dess uppkomst under upplysningstiden haft en karaktär som krisdisciplin med hänseende till teologins förändrade situation.² PT kom först att förstås som en ”theologia applicata” det vill säga en tillämpad teologi som specifikt behandlar prästernas praktiska yrkesutövande. På grund av nya forskningsbehov som hör samman med modernisering och sekularisering har PT över tid radikalt förändrats. Från att ha varit en tillämpad teologi har PT i takt med moderniseringsprocessen, och mer intensivt i samband med ”den empiriska vändningen” (*empirical turn*) från 1960-talet och framåt, utvecklats

¹ Praktisk teologi är samtidigt inte en generell beteckning för studier och forskning som berör kyrkans teori och praktik. Inom engelskt språkområde används exempelvis ofta ”Ecclesiology” eller ”Practical ecclesiology”.

² Gerben Heitink, *Practical theology: History, theory, action domains: Manual for practical theology* (Grand Rapids: Eerdmans, 1999), 4.

lats till något som har definierats som en teologisk handlingsteori.³

I en inledande beskrivning av PT och dess utveckling tar jag först avstamp i tre metodologiska skiften inom ämnet, hämtade från Gerben Heitink 1) det antropologiska skiftet 2) det empiriska skiftet (ska inte sammanblandas med det tidigare nämnda "empirical turn") och 3) skiftet till praxis. Dessa tidiga skiften har kommit att spela en viktig roll för hur ecklesiologiska studier utövats över tid. De ger samtidigt bakgrund till metoddiskussionen i artikelns senare del.

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) räknas som en av grundarna till PT. Hans betoning på ämnets vetenskaplighet svarade mot upplysningstänkandet. Schleiermacher bidrog till ett *antropologiskt skifte* inom teologin som innebar att den mänskliga erfarenheten av Gud, istället för den kristna uppenbarelsen, blev det centrala forskningsobjektet. Schleiermachers ambition var att skapa en brygga till den moderna människan genom att reflektera över kristen tro på basis av subjektets erfarenhet. Denna strävan kom att ligga till grund för den praktiska teologins fortsatta utveckling.⁴

Schleiermacher tydliggjorde att teologin som vetenskap uppstår i ett samspel mellan teori och oundgänglig praxis. Teologin var enligt honom en positiv vetenskap i betydelsen att alla dess delar bara hölls samman genom deras relation till kristendomen samt att teologin hade uppgiften att lösa det praktiska problemet att rusta kyrkans ledare.⁵ I den första utgåvan av *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* 1811 beskriver

³ Heitink, 124. Vid sidan om Heitinks definition finns en rad andra sätt att beskriva ämnet eftersom forskningen inom PT idag är så mångfacetterad. R. Ruard Ganzevoort föreslår dock att en sammanhållande faktor gällande beskrivningen av PT är "the hermeneutics of lived religion". Se: R. Ruard Ganzevoort, "Forks in the Road when Tracing the Sacred: Practical Theology as Hermeneutics of Lived Religion". Presidential address at the biennial meeting of the International Academy of Practical Theology, Chicago, 2009.

⁴ Heitink, 19.

⁵ Friedrich Schleiermacher, „Kurze Darstellung des theologischen Studiums 1830“ i *Kritische Gesamtausgabe. Abt. 1, Schriften und Entwürfe, Bd. 6, Universitätschriften; Herakleitos; Kurze Darstellung des theologischen Studiums* 1830 (Berlin: de Gruyter, 1998), 325-328.

Schleiermacher den filosofiska teologin som roten, den historiska teologin som kroppen och den praktiska teologin som kronan.⁶ Detta har senare kommit att förstås som att Schleiermacher liknade teologin vid ett träd med krona, stam och rotsystem.⁷ Liknelsen kan förstås som att roten skulle tjäna som länk till vetenskapen, och stammen och kronan säkra relationen till kyrkan och dess ledarskap. PT hade enligt Schleiermacher de specifika samtidsproblemen som tema och framstod som krona eftersom ämnet både förutsatte de övriga delarna men också var det teologiska studiets slutliga del som förberedde för direkt handling. Det blir här tydligt att Schleiermacher, i sin syn på PT, företräder en teori om praxis till bruk för kyrkans ledarskap.

I Schleiermachers förståelse av PT saknades den empiriska ansats som utmärker PT idag. Hans lärjunge Carl Immanuel Nitzsch (1787-1868) kan, enligt Heitink, betraktas som en alternativ grundare av PT. Nitzsch kan nämligen ses som en föregångare till det senare *empiriska skiftet* inom PT som under andra halvan av 1900-talet internationellt blivit kännetecknande för ämnet.⁸ Enligt Heitink betraktade Nitzsch, till skillnad från Schleiermacher, inte bara kyrkan som ett objekt i vilken prästerskapet utövade sitt ledarskap. Kyrkan framstod istället för Nitzsch som ett handlande subjekt. Denna förståelse av kyrkan var i likhet med Schleiermachers bidrag också ett sätt att tackla de utmaningar som upplysningen medförde. En församling som för-

⁶ Schleiermacher, „Kurze Darstellung des theologischen Studiums 1811“ i *Kritische Gesamtausgabe. Abt. 1, Schriften und Entwürfe, Bd. 6, Universitätschriften; Herakleitos; Kurze Darstellung des theologischen Studiums* 1830 (Berlin: de Gruyter, 1998), 253-254.

⁷ I Åke Andréns framställning av Schleiermachers trädliknelse tycks han ha förväxlat den historiska teologin med den filosofiska som han dessutom benämner den systematiska. Enligt Schleiermachers beskrivning är det tydligt att han ser den filosofiska teologin som roten för den samlade teologin. Se: Åke Andréns, "Kyrkovetenskap ur uppsalaperspektiv. En vetenskapshistorisk introduktion", 11-36 i *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer* (red. Oloph Bexell, Lund: Studentlitteratur, 1996), 12. Jfr: Schleiermacher, „Kurze Darstellung des theologischen Studiums 1811“, 253-254.

⁸ Heitink, 22.

stod sig själv som handlande subjekt kunde nämligen, enligt Heitink, bemöta religionens subjektivisering på ett annat sätt än den kyrka som framstod som objekt. Med utgångspunkt i denna handlande kyrka blev den empiriska analysen viktig.⁹

Det förefaller som den empiriska ansatsen inom PT med utgångspunkt i Nitzsch kom att förstås som huvudsakligen historisk deduktiv. Detta är begripligt eftersom också historiker använder sig av empirisk metod i betydelsen att de studerar historiska dokument och texter. Detta är dock en annan förståelse än vad som vanligen menas med ett empiriskt angreppssätt inom PT idag, nämligen att genom exempelvis fältstudier, enkäter eller intervjuer utgå från människors erfarenhet i samtida praxis. Detta kan förklara varför den praktiska teologin trots betoningen på empiri så länge kommit att ges en huvudsakligen historisk inriktning.

Philipp Marheineke (1780-1846) kom, av många av sina samtida, också att betraktas som en grundare av PT. Marheineke gav upphov till ytterligare ett skifte inom PT, *skiftet till praxis*. Han skiljde mellan teoretisk teologi i vilken man utgick från en möjlig relation mellan liv och handling, och praktisk teologi som baserade sig på denna relations verklighet. Till skillnad från Schleiermacher betonade han teologins frihet i relation till kyrkan. PT hade enligt Marheineke till uppgift att reflektera över religionens verklighet i samhället, och sättet på vilken denna verklighet kunde studeras var genom kritisk teori.¹⁰

Marheineke formulerade, enligt Heitink, den praktiska teologins syfte utifrån ett dialektiskt tänkande genom att skilja det temporära från det eviga. På detta sätt kom relationen mellan teori och praxis att bli ett reflektionsobjekt och PT fick en självständig status. Marheineke hävdade att PT måste manifesteras som ett kritiskt studium av verkligheten och att dess fokus och utgångspunkt skulle vara den lokala församlingen.¹¹ Trots sitt kritiska förhållningssätt till såväl

teori som kyrka kom han dock, till skillnad från det metodiska förhållningssättet inom PT idag, inte att uppmärksamma att praxis och teori ömsesidigt inverkar på varandra. Det vill säga att varje teori är influerad av praxis och att det i all praxis finns inbyggd teori. Den fundamentala distinktion som Marheineke upprätthöll mellan teori och praxis innebar att han ifråga om ämnet som kritiskt studium i metodiskt hänseende bara kunde utveckla PT till en viss grad. Han bidrog med en teori för praxis, men inte med den praxisteori som PT kan identifieras som idag.¹² Det kritiska perspektivet han betonade men inte fullt ut utvecklade kommer jag att återkoppla till och argumentera för i diskussionen om de båda kyrkosynerna.

Med anledning av den tros- och auktoritetskris som genom sekulariseringen inverkat på samhälle och kyrka i väst, och de problem gällande trosförmedling som härigenom krävt teologisk bearbetning, har PT från 1960-talet och framåt utvecklats snabbt. Studier inom PT kan idag, i linje med de angivna historiska skiftena, både innefatta en hermeneutisk, empirisk och kritisk ansats. Den kan förstås som en teologisk handlingsteori som enligt Heitink kan definieras som "the empirically oriented theological theory of the mediation of the Christian faith in the praxis of modern society."¹³

Praktisk teologi och dess utveckling i Sverige

Utvecklingen av PT i andra länder återspeglas också i svensk vetenskapshistoria, där PT även kommit att benämnas "pastoralteologi", "kyrko- och samfundsvetenskap" och "kyrkovetenskap". Framväxten av PT tog här sin början under tidigt 1800-tal då professurer i pastoralteologi skapades vid universiteten. I linje med upplysningstidens fokus på praktisk nytta var ämnets målbestämning enligt Åke Andréén vid denna tidpunkt pragmatisk och syftade på praktisk teknik. I början av 1830-talet kom Schleiermachers organiska förståelse av teologin dock även att influera svensk teologi. Att PT här tänktes deducera

⁹ Heitink, 46-47. Se vidare: Carl Immanuel Nitzsch, *Praktische Theologie. Bd 1, Einleitung und erstes Buch: allgemeine Theorie des kirchlichen Lebens* (Bonn: Marcus, 1847), 123.

¹⁰ Heitink, 63-65.

¹¹ Heitink, 63.

¹² Heitink, 64.

¹³ Heitink, 6.

fram normerna för kyrkans praktiska verksamhet genom de övriga teologiska ämnena gav, enligt Andréén, ämnet en vetenskaplig ställning och kom närmast att framstå som normativ teologi.¹⁴ Nietzsche inverkade också i viss mening på den praktiska teologin i Sverige. En avgörande tanke som här influerade var, enligt Andrééns beskrivning, att Nietzsche utgick från att kyrkan var en storhet ledd av Anden vilket innebar att kyrkans historiska handlande hade tillkommit under Andens ledning.¹⁵ Härigenom tänkte man sig att normer för kyrkans handlande i samtiden kunde tas fram ur det historiska skeendet och PT kom därför att förstås som historiskt-deduktiv. Vid övergången till 1900-talet blev dock den forskningsuppgift PT tillskrevs alltmer renodlat historisk.¹⁶ Synen på PT som en historisk vetenskap skulle fortsätta att dominera ämnet i Sverige under 1900-talet. Det idéhistoriska perspektivet lyftes dock fram vilket medförde att ämnet i Uppsala, efter århundradets mitt, kunde förstås som en kombination av historisk och teologisk analys.¹⁷

När den dialektiska teologin dominerade den teologiska debatten i Europa skulle den i viss mån också påverka PT i Sverige. Teologin tilldelades enligt Andréén i denna debatt den kritiska uppgiften att ”i ljuset av bibelns budskap pröva kyrkans förkunnelse”.¹⁸ Den praktiska teologins uppgift blev därför att ”från urkyrkan härleda normerna för kyrkans konkreta handlande i samtiden” varför dogmatisk systematik och nytestamentlig exegetik kom att framstå som grund för ämnet.¹⁹ Även om den nya kyrkosynen inte hämtade inspiration direkt från den dialektiska teologin finns, i beaktande av bruket av bibelordet som norm för kyrkans praxis, beröringspunkter mellan de båda.

För svensk teologi utmärkande faktorer

Det finns också faktorer inom PT som är utmärkande för Sverige, faktorer som jag menar har färgat av sig på svensk ecklesiologi. Nietzsche skulle som tidigare nämnts influera svensk teologi på ett sådant sätt att PT i likhet med PT i andra länder blev historisk deduktiv. Utvecklingen av ämnet i Sverige utmärker sig dock genom att PT därefter under större delen av 1900-talet kommit att framstå som en mer renodlat historisk vetenskap. Till skillnad från den successiva utvecklingen i andra europeiska länder kom den empiriska ansatsen inte heller under årtiondena efter det empiriska skiftet att ur ett intradisciplinärt perspektiv vara särskilt framträdande inom PT i Sverige; en tid då praktiska teologer internationellt allt mer intensivt analyserade problem relaterade till sekularisering med skiftande empiriska metoder och härigenom utvecklade PT som handlingsteori. Först i slutet av 1900-talet kan ett intradisciplinärt förhållningssätt till empiri märkas inom PT i Sverige. Detta innebar ett stigande antal forskningsprojekt där teologer med hjälp av beteendevetenskapliga metoder själva inhämtade, analyserade och tolkade empiriskt material. I linje med denna utveckling skriver Sven-Åke Selander 1998 att flera av forskningsprojekten inom kyrko- och samfundsvetenskapen i Lund hade valt att bygga in empiri i sin forskning.²⁰ En liknande utveckling skedde också inom kyrkovetenskapen i Uppsala.

En möjlig delförklaring till att den historiska inriktningen så starkt betonats inom PT i Sverige är en dominerande vetenskapssyn som markerat skillnaden mellan deskriptiv och normativ vetenskap, det vill säga en vetenskap *om* eller *i* religion. Denna vetenskapssyn framställdes inom den så kallade ”uppsalafilosofin” och presenterades 1911 i Axel Hägerströms inträdesföreläsning som professor i praktisk filosofi. Hägerström menade att: ”moralvetenskapen icke kan vara en

¹⁴ Åke Andréén, 11-13.

¹⁵ Åke Andréén, 14.

¹⁶ Åke Andréén, 16.

¹⁷ Åke Andréén, 19-20.

¹⁸ Åke Andréén, 23.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Sven-Åke Selander, ”Kyrko- och samfundsvetenskap i Lund”, 27-46 i *Kyrkovetenskap som forskningsdisciplin: Ämneskonferens i Vitterhetsakademien 12-13 november 1998* (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2001), 32.

lära i moral, utan blott en lära om moralen”.²¹ I hans redogörelse finns en uppdelning mellan normativt och deskriptivt som innebar att etiken som vetenskap bara kunde förstås som deskriptiv. Denna uppdelning mellan deskriptivt och normativt kom också att få en stor inverkan på förståelsen av vetenskaplighet inom samtida teologi i Sverige. I den av Hägerström influerade vetenskapssynen föreställde man sig att kunskap genom den deskriptiva ansatsen kunde vara objektiv och absolut opartisk. Teologin kom med anledning av dess normativa karaktär och praktiska orientering att kritiserats för att vara konfessionell och vila på metafysiska antaganden. På denna kritik svarade teologerna med att göra en tydlig åtskillnad mellan det de uppfattade som ”vetenskaplig” och ”kyrklig” teologi,²² en aspekt av detta var att skilja mellan teori och praxis. Denna åtskillnad fanns i någon mening redan genom uppdelningen av prästutbildningen i en teoretisk och praktisk del, men blev i detta läge mer konsekvent genom att teori och praktik nu distinkt skildes åt med hänseende till vetenskapligheten.

Det var lundateologen Anders Nygren som på 1920-talet kom att spela en avgörande roll i överförandet av den vetenskapssyn Hägerström företrädde inom filosofin till teologin.²³ I linje med denna vetenskapssyn skulle han tillsammans med professorerna Gustaf Aulén, Sven Herner, och Edvard Rodhe lämna ett förslag till den teologiska fakulteten i Lund att professuren i praktisk teologi med kyrkorätt skulle ombildas till en professur i kulthistoria och kyrklig sociologi med kyrkorätt.²⁴ Även om förslaget inte infriades vittnar det om ambitionen att forskningen skulle vara renodlat deskriptiv, det vill säga skild från ”kyrklig normativ teologi”. Med 1973 års studieordning vid teologisk fakultet kom det teologiska studiet i linje med denna vetenskapssyn

²¹ Axel Hägerström, *Om moraliska föreställningars sanning* (Stockholm: Bonnier, 1911), 39.

²² Thomas Girmalm, *Teologi och det moderna universitetet: Perspektiv på polariseringen mellan teologi och religionsvetenskap under svenskt 1900-tal* (Umeå: Umeå universitet, 2006), 29.

²³ Ibidem.

²⁴ Carl-Gustaf Andrén, ”Kyrkovetenskap ur lundaperspektiv”, 37-57 i *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer* (red. Oloph Bexell, Lund: Studentlitteratur, 1996), 44.

att kallas ”religionsvetenskap”.²⁵ Den praktiska teologin kom i anslutning till denna reform senare att byta namn till ”Kyrko- och samfundsvetenskap”, en ämnesbeteckning som under perioden 1983-1995 var gemensam för Uppsala och Lund.²⁶

Den empiriska vändningen blir religionsbeteendevetenskaplig

Den empiriska vändningen som internationellt gjorde sig tydlig från 1960-talet och framåt skulle i en mening också påverka den teologiska utbildningen och forskningen i Sverige. Detta genom att de teologiska fakulteterna genom en organisatorisk reform kom att inkludera de beteendevetenskapliga ämnesområdena religionssociologi och religionspedagogik, ämnen i vilka man, genom empiriska metoder, analyserade aktuella religionsvetenskapliga problem. I *Religionsvetenskap: En introduktion* från 1975 kunde religionssociologen Berndt Gustafsson därför, i linje med denna utveckling, skriva: ”Religionssociologin har under de senaste årtiondena fått en alltmera ökad användning som tillämplad teologi. För den praktiska teologin torde religionssociologiska resultat ej bara vara intressanta utan nödvändiga”.²⁷ Den empiriska vändningen skedde således under denna period inte inom den praktiska teologin i sig utan istället genom att beteendevetenskapliga ämnen tillfördes de teologiska fakulteterna vid sidan om PT. Detta kom att innebära att den empiriska vändningen inom

²⁵ Ragnar Holte och Helmer Ringgren, ”Förord” i *Religionsvetenskap: En introduktion* (Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet, 1975), 4.

²⁶ Sven-Erik Brodd, ”Kyrkovetenskaplig forskning i Uppsala”, 13-26 i *Kyrkovetenskap som forskningsdisciplin: Ämneskonferens i Vitterhetsakademien 12-13 november 1998*, (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2001), 13. Ämnesbeteckningarna i Uppsala och Lund är numera Kyrkovetenskap respektive Praktisk teologi. Vid Umeå universitet finns sedan 2007 inriktningen Historisk och praktisk teologi inom det teologiska huvudområdet.

²⁷ Berndt Gustafsson, ”Religionssociologi”, 37-41 i *Religionsvetenskap: En introduktion* (Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet, 1975), 41.

svensk religionsforskning gavs en tydlig religionsbeteendevetenskaplig inriktning, delvis i kontrast till utvecklingen i andra europeiska länder som exempelvis Tyskland där den empiriska vändningen skulle bli tydligt förknippad med ämnesområdet PT.

De två kyrkosynerna och ecklesiologisk forskning

Vi övergår nu till de två kyrkosynerna. De kan båda ses som strategiska och har vuxit fram i relation till sättet att utöva kyrkoforskning i Sverige under 1900-talet. De metodiska bruk som jag beskriver i koppling till ecklesiologierna hör hemma på var sin sida om det empiriska skiftet som inföll under andra halvan av 1900-talet.

Den nya kyrkosynen

Den nya kyrkosynen presenterades i *En bok om kyrkan 1942*, *Den nya kyrkosynen 1945* och *En bok om kyrkans ämbete 1951*.²⁸ Kyrkosynens framväxt hängde samman med en nyorientering inom den nytestamentliga exegetiken. Som en motreaktion mot liberalteologins subjektiva kyrkosyn, där urkyrkan initialt tänktes bestå av ett antal lokalförsamlingar som först senare blev kyrka, hävdade bibelforskare här att Kristus hade grundat kyrkan.²⁹ Kyrkan var således inte bara en sammanslutning av fria församlingar som bildats genom enskilda kristnas initiativ utan något mer än summan av dess medlemmar.³⁰ Den nya kyrkosynen utarbetades i samarbete mellan kyrkoledare och universitetsteologer varvid flera var exegeter eller systematiska teologer. Till dess företrädare brukar bland andra bibelforskarna Anton Fridrichsen, Olof Linton och Erik Sjöberg räknas samt de systematiska teologerna Anders Nygren, Gustaf Aulén och Hjalmar Lindroth.³¹ I

²⁸ Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria. 8, Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, (Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd: Stockholm, 2005), 148.

²⁹ Brohed, 148.

³⁰ Martin Berntson, Bertil Nilsson och Cecilia Wejryd, *Kyrka i Sverige: Introduktion till svensk kyrkohistoria*. (Skellefteå: Artos, 2012), 320.

³¹ Brohed, 149.

utarbetandet av den nya kyrkosynen kom den lundsiska lutherforskningen med Anders Nygren som huvudnamn och den uppsaliensiska bibelforskningen med Anton Fridrichsen i spetsen att mötas.³²

Enligt Ingmar Broheds redogörelse i *Sveriges kyrkohistoria* var det enligt den nya kyrkosynen hela kyrkan som Kristi kropp som representerade Kristus, en kropp som människan inlemmades i genom dopet och som den kristne inte kunde leva förutan. Även kyrkans ämbete ansågs kunna utgöra en Kristusrepresentation genom att det betraktades som en gudomlig ordning i kyrkan. Betoningen på detta hade fått stor betydelse i Norge under krigsåren då de norska biskoparna hade lagt ned den statliga delen av sina ämbeten i protest mot statlig påverkan. De flesta inom den nya kyrkosynen tänkte sig, enligt Brohed, att inte bara nådemedlen utan också ämbetet var konstituerande för kyrkan. Ämbetsbärarna kom således att tillskrivas en för kyrkan avgörande roll, till skillnad från enskilda kristna som inte tilldelades samma konstitutiva betydelse.³³

Den nya kyrkosynen kunde genom betoningen på ämbetet och nådemedlen som konstituerande för kyrkan tjäna som en strategisk ecklesiologi. Den fungerade genom denna betoning både som ett värn mot liberalteologins och frikyrklighetens församlingssyn och som ett värn mot möjligt statligt inflytande och kontroll över kyrkan och dess ämbetsbärare.

Den tjänsteinriktade folkkyrkosynen

Den tjänsteinriktade folkkyrkosynen är till skillnad från den nya kyrkosynen en idealtyp och har som sådan inga egentliga teologiska företrädare. Den är en av några idealtyper som utformats av Thomas Ekstrand. Idealtypen accentuerar vissa utmärkande karaktärsdrag i en reellt förekommande kyrkosyn i Svenska kyrkans församlingar. I denna artikel är det dock inte idealtypen i sig som tjänar som exempel utan den folkkyrkosyn Ekstrand härigenom typologiserar och hur denna folkkyrkosyn enligt min mening kommit att befästas genom ett visst sätt att studera kyr-

³² Christian Braw, "Förord" i *En ny bok om kyrkan* (Borås: Norma, 1989), 9.

³³ Brohed, 149-150.

kan. Det handlar om ett tjänsteteoretiskt perspektiv på kyrkan som kommit att lyftas fram genom den religionssociologiska forskningen.³⁴ Ekstrand hänvisar här till religionssociologen Per Petterssons *Kvalitet i livslånga tjänsterelationer*, en avhandling där Svenska kyrkan analyseras ur ett tjänsteteoretiskt och religionssociologiskt perspektiv.³⁵

Petterssons avhandling är, till skillnad från den exegetiska och teologiska forskning som låg till grund för den nya kyrkosynen, inte teologiskt normativ utan deskriptiv och baserar sig på religionssociologisk empirisk analys. Den kan samtidigt i likhet med den nya kyrkosynen sägas vara strategisk, genom att den baserar sig på förväntningen att kyrkan genom erbjudandet av för individen anpassade tjänster ska stärka relationen mellan kyrkan och folket. I linje med detta skriver Pettersson att: ”En viktig framtidsfråga för Svenska kyrkans personal, ledning och förtroendevalda är hur man förvaltar det förtroendekapital som ligger i sju miljoner svenscars vilja att ha en livslång relation till Svenska kyrkan”.³⁶

Den tjänsteinriktade folkkyrkosyn som Petterssons studie ger uttryck för växte fram under andra halvan av 1900-talet, och förefaller enligt Ekstrand ligga närmast den svenska befolkningens syn på Svenska kyrkan och dess uppgift.³⁷ I stark kontrast till den nya kyrkosynens betoning av ämbetet och kyrkan som sakramental gemenskap är den tjänsteinriktade folkkyrkosynen individorienterad. Enligt Ekstrand är fokus i denna folkkyrkosyn den enskilda individens religiösa behov och efterfrågan på kyrkliga tjänster för att fylla dessa behov.³⁸ Kyrkan framstår här närmast som en välfärdsaktör i samhället och förväntas således anpassa verksamheten som ”produceras” till varje enskild mottagares behov.

Relationen mellan teologi och empiri i de båda kyrkosynerna

Den nya kyrkosynen är en ecklesiologi som teoretiskt möjliggjorts genom det sätt på vilken kyrkoforskning, på grund av samtida metod- och vetenskapsideal, kommit att utformas i svensk teologi. Petterssons studie som ger uttryck för en tjänsteinriktad folkkyrkosyn är däremot ett exempel på kyrkoforskning som genom dess bruk av metod och deskriptiva vetenskapliga ansats indirekt kommit att understödja en redan förekommande syn på kyrkan. Båda exemplen visar samtidigt på forskning där synen på vetenskap inneburit att teologi och empiri hållits isär. I beaktande av ecklesiologiernas konsekvenser i praxis skulle de just ifråga om isärhållandet kunna kritiseras, vilket jag efter en problematisering av respektive ecklesiologi kommer att återknyta till.

Den nya kyrkosynen står i kontrast till hur ecklesiologier i allt högre grad utarbetas inom PT idag. Det vill säga ecklesiologier grundade i ”bottom up-studier” där kyrkan studeras teologiskt och empiriskt med utgångspunkt i lokal praxis. Den nya kyrkosynen kan med ecklesiologisk terminologi istället sägas vara frukten av en utpräglad ”top down-studie”. Den är en ecklesiologi utarbetad genom teoretiskt baserade studier inom exegetik och teologi som i metodiskt hänseende huvudsakligen utövats på distans från lokal kontextuell praxis. Den nya kyrkosynen har visserligen utarbetats utifrån en tydlig adress gällande relationen mellan kyrka och stat vilket gör att den i likhet med Petterssons studie har ett tydligt ärende till den kyrkliga samtiden. Samtidigt faller den kyrkliga komplexiteten på lokalplan i den nya kyrkosynen i skymundan.

Ett problem med ecklesiologier som utarbetas på renodlad teoretisk grund är att de riskerar bli idealiserande beskrivningar och abstrakta teoretiska reflektioner av kyrkan skild från dess konkreta praktik och identitet. Sådana idealiserande ecklesiologier kan enligt teologen Nicholas Healy kritiseras för att de i sitt fokus på kyrkan i en slags fulländad form (*eschatological form*) överbetonar den ontologiska relationen mellan ”den kämpande kyrkan” och ”den triumferande kyr-

³⁴ Thomas Ekstrand, *Folkkyrkans gränser: En teologisk analys av övergången från statskyrka till fri folkkyrka* (Stockholm: Verbum, 2002), 92-93.

³⁵ Per Pettersson, *Kvalitet i livslånga tjänsterelationer: Svenska kyrkan ur tjänsteteoretiskt och religionssociologiskt perspektiv* (Stockholm: Verbum, 2000).

³⁶ Pettersson, 388.

³⁷ Ekstrand, 113.

³⁸ Ekstrand, 101.

kan”.³⁹ Denna typ av ecklesiologier förmår med andra ord, enligt Healy, inte erkänna komplexiteten i kyrkans liv som kyrkan ”in via”. De erbjuder därför få redskap med vilka det är möjligt att reflektera kritiskt över kyrkans konkreta verklighet som består av ständigt skiftande partikulära kontexter.⁴⁰ Det vill säga kontexter som kyrkan är verksam i, och som kyrkan färgar och färgas av. Healy betonar vikten av att i studier av kyrkan upprätthålla ett kritiskt förhållningssätt genom att laborera med flera ecklesiologiska modeller simultant istället för att hävda att en ecklesiologisk modell skulle vara den absoluta.⁴¹ Vid sidan om detta krävs, enligt honom, också en noggrann analys av kyrkans praktik och institutioner här och nu. Det vill säga en analys som möjliggör kritisk reflektion över hur verkligheten överensstämmer med tänkta idealbilder.⁴²

Healys kritik mot idealiserande top down-ecklesiologier överensstämmer väl med kritik som riktats mot den nya kyrkosynen, och hur den av företrädare presenterats. I boken *Den nya kyrkosynen* deklarerade Anton Fridrichsen en för kyrkosynen samlande tes ”Försoning, kristologi och kyrkotanke bildar i Nya testamentet en organisk enhet och kan icke lösas från varandra och isoleras”.⁴³ Detta gav kyrkosynen en idealiserad och till synes orubblig natur. Den nya kyrkosynen kom alltså att, i linje med Healys kritiska beskrivning, framstå som allt sedan urkyrkan given och absolut. Något som tydligt framträder i Gustaf Auléns inledningsord i *En bok om kyrkan* där han skriver att avsikten med boken är att ”söka belysa vad den kristna kyrkan verkligen är.”⁴⁴

Kritik som riktats mot den nya kyrkosynen har, i linje med detta absoluta drag, handlat om

att den inte har upprätthållit en distinktion mellan Kristus och kyrkan. Den har också kritiserats för att ”konfirmera” en patriarkal struktur.⁴⁵ I avsaknaden av empirisk analys av faktiska förhållanden i lokal praxis tycks bilden av kyrkan som Kristi kropp i den nya kyrkosynen inte fullt ut ha tjänat som det kritiska analysredskap analogin har potential att göra. Den nya kyrkosynen kom å ena sidan att värna ämbetsbärarnas självständiga utövande gentemot staten då den genom Kristikroppens-analogin teologiskt legitimerade kyrkans ämbete och hierarki.⁴⁶ Samtidigt förefaller samma legitimering genom bristen på empiriska bottom up-studier ha bidragit till ett osynliggörande och cementerande av skeva maktstrukturer inom kyrkan själv. Enligt Maria Södling kom den nya kyrkosynens ecklesiologi att konfirmera den förståelse av kvinnorna som bottnade i ojämlika förhållanden och som var den rådande under mellankrigstiden.⁴⁷ Bland annat på så sätt att kyrkans kvinnor genom Kristi kroppens-analogin fixerades vid särskilda egenskaper och uppgifter som kunde förenas med föreställningen om kvinnor som hjärta och händer.⁴⁸ Mannen kom däremot att förstås som kroppens huvud i analogi med Kristus själv. Den syn på ämbetet som framträder i den nya kyrkosynen skulle senare också fungera som ett argument mot att öppna prästämbetet för kvinnor.

Enligt Hans-Günter Heimbrock är den praktiska teologins strategiska uppgift att beskriva och reflektera över religiös praxis för att på så sätt bidra till en praxis som är i ännu bättre överensstämmelse med evangeliet.⁴⁹ Ecklesiologiska studier som tar sin utgångspunkt i praxis blir utifrån ett sådant synsätt tillämpbara. Bottom up-studier kan nämligen enligt Heimbrock konfrontera idealistiska konstruktioners imperialism

³⁹ Nicholas M. Healy, *Church, World and the Christian Life: Practical-prophetic ecclesiology* (New York: Cambridge University Press, 2000), 37.

⁴⁰ Healy, 38-39.

⁴¹ Healy, 35-36.

⁴² Healy, 36.

⁴³ Anton Fridrichsen, ”Försoningen och kyrkan i Nya testamentet”, 41-61 i *Den nya kyrkosynen* (Lund: Gleerup, 1945), 42.

⁴⁴ Gustaf Aulén, ”Inledningsord” i *En bok om kyrkan* (Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse, 1942), 10.

⁴⁵ Maria Södling, *Oreda i skapelsen: Kvinnligt och manligt i Svenska kyrkan under 1920- och 30-talen* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2010), 301.

⁴⁶ Brohed, 150. Se även Karin Oljelund, *Kristi kropp och Guds folk: En undersökning av ecklesiologin i Svenska kyrkans huvudgudstjänster 1942-2000* (Skellefteå: Artos, 2009), 48.

⁴⁷ Södling, 301.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Hans-Günter Heimbrock, *Practical Theology as empirical theology* (Vortrag, Boston University, 2008), 10.

med verkligheten.⁵⁰ I detta hänseende har den nya kyrkosynen i beaktande av kritiken uppenbarligen brustit, vilket alltså skulle kunna förklaras av den bakomliggande ecklesiologiska metoden.

Den tjänsteinriktade folkkyrkosynen kan i förhållande till den nya kyrkosynen sägas lida av det motsatta problemet ifråga om det bakomliggande sättet att studera kyrkan. Petterssons studie, med den tjänsteinriktade folkkyrkosynen den ger uttryck för, kan nämligen beskrivas som en botten up-ecklesiologi utan teologisk normativ ansats med bristande kapacitet för kritisk analys av kyrkan som följd. Att den ecklesiologiska kontexten, enligt Healy, påverkar konstruktionen av ecklesiologi förefaller i Petterssons studie inte kritiskt ha beaktats med, i teologisk mening, oreflektade pragmatiska lösningar på ecklesiologiska problem till följd.⁵¹

Sättet att studera kyrkan kan i religionssociologiska studier sägas präglas av en indirekt ”metodologisk ateism”,⁵² ett metodologiskt förhållningssätt som innebär att kyrkans mer mystiska aspekter i analytisk mening inte beaktas i den typ av studie av kyrkan Pettersson gör. Likafullt kan också ”icke-normativa” deskriptiva studier av kyrkan basera sig på implicita ecklesiologier. Organisationsteorier som förekommer i kyrkoforskning är exempelvis varken ideologiskt eller religiöst neutrala.⁵³ Forskarens egna uppfattningar och val av teorier och metoder präglar alltid resultaten som förs fram. Som Harald Hegstad skriver skulle inte bara teologi utan all vetenskaplig aktivitet kunna sägas präglas av någon form av inifrånperspektiv på vilken normativ reflektion kan baseras. Detta eftersom forskaren inte kan skiljas från den verklighet personen ifråga studerar.⁵⁴ Teologen Neil Or-

merod konstaterar i linje med detta att varken beteendevetenskapliga studier eller sociologiska metoder är teologiskt neutrala. Den metodiska ansats forskaren väljer påverkar nämligen, enligt honom, sättet att läsa kyrkan som teologisk symbol vilket genererar olika och ibland motstridiga resultat.⁵⁵ Religionssociologiska studier kan, som jag ser det, trots en till synes neutral deskriptiv ansats precis som teologiskt normativa studier basera sig på föreställningar som, om än omedvetet, i ett andra led formar kyrkans självbild och utlevande.

Petterssons studie präglas i kontrast till synen på kyrkan som Kristi kropp av en sekulär förståelse av kyrkan i betydelsen välfärdsaktör. Till skillnad från den nya kyrkosynens företrädares utgångspunkt i Nya testamentet och en substantiell kyrkosyn, tar Pettersson istället utgångspunkt i individen och en funktionell kyrkosyn. Fokus blir således förhållandet mellan individens behov och den verksamhet kyrkan producerar.

Genom att en teologisk normativ ansats saknas brister det religionssociologiska studiet av kyrkan både i den kritiska analysen av hur kyrkans faktiska verksamhet relaterar till kyrkans mystiska aspekter och ontologiska vara, och hur de ecklesiologiskt färgade teorier som tas i anspråk i studiet inverkar på kyrkans självbild och utlevande. I det metodiska tillvägagångssättet görs i den religionssociologiska studien en distinktion mellan den institutionella och den andliga kyrkan på så sätt att den inte fullt ut träffar den konkreta kyrkan som är mer än dess organisation. Denna distinktion kan sedan genom den utarbetade ecklesiologin omedvetet fortplantas i kyrkans praxis och en så kallad ”teologisk utrationalisering” uppstå. En företeelse som enligt Sven-Erik Brodd betyder att kyrkans genuina identitet skjuts åt sidan, och vinstkriterier eller andra för kyrkan främmande kriterier i praktiken tillåts styra.⁵⁶ Det tudelade förhållningssättet till

⁵⁰ Heimbrock, 2.

⁵¹ Healy, 39.

⁵² Gällande ”metodologisk ateism” se: Inger Furseth och Pål Repstad, *Religionssociologi - en introduktion* (Malmö: Liber, 2005), 264.

⁵³ Sven-Erik Brodd, “Church, Organisation and Church Organisation: Some Reflections on an Ecclesiological Dilemma”, 245-263 i *Swedish Missiological Themes*, 93, 2 (2005), 249.

⁵⁴ Harald Hegstad, “Normativity and empirical data in practical theology”, 77-93 i *Difficult Normativity: Normative Dimensions in Research on Religion and*

Theology (red. Jan-Olav Henriksen, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011), 77-78.

⁵⁵ Neil Ormerod, “A dialectic engagement with the social sciences in an ecclesiological context”, 815-840 i *Theological Studies* 66 (2005), 815, 825.

⁵⁶ Sven-Erik Brodd, “Stewardship ecclesiology: The church as sacrament to the world”, 70-82 i *International Journal for the Study of the Christian Church*,

kyrkan som förstärks i denna form av forskning riskerar medföra en inomkyrklig sekularisering i vilken organisatoriska strukturer och arbetsformer utformas utan normativ teologisk grund.

Betydelsen av en intradisciplinär och abduktiv ansats inom ecklesiologin

Det går tydligt att se att de båda kyrkosyner som här behandlats är präglade av sina vetenskapliga och metodologiska förutsättningar. I ljuset av hur ecklesiologierna direkt och indirekt påverkat och påverkar ecklesiologisk praxis kan metodfrågorna inom PT inte förbises.

Den tidigare svenska inriktningen av PT som en mer renodlad historisk vetenskap kan problematiseras med anledning av de idealiserande top down-ecklesiologier som härigenom kan uppstå. Ecklesiologier som i avsaknad av empirisk ansats brister i förmågan att rusta kyrkan med redskap för kritisk självreflektion i aktuell praxis. I en problematisering av denna typ av metod har den nya kyrkosynen här tjänat som exempel genom dess absoluta framtoning. Det är dock samtidigt viktigt att i detta sammanhang påpeka att den historiska aspekten av PT, som en aspekt av flera, samtidigt är mycket viktig för att utveckla ny kunskap om kyrkans konkreta identitet i historisk mening. Såsom Healy påpekar är historisk analys essentiell för ecklesiologin eftersom kyrkans konkreta identitet är historisk.⁵⁷ Studiet av kyrkan inom svensk religionsforskning kan också problematiseras för att den empiriska ansatsen ensidigt tenderat tillhöra de beteendevetenskapliga ämnena och att religionssociologin således blivit den primära disciplin som bistått kyrkan med praxisrelaterad situationsanalys. Risken är nämligen att sekulära teorier som framstår som vetenskapligt neutrala omedvetet och indirekt färgar kyrkans orientering och självförståelse. Per Petterssons religionssociologiska studie och den tjänsteinriktade folkkyrkosyn den ger uttryck för kan sägas vara ett sådant exempel. Detta genom det individ- och funktionscentrerade modernistiska draget och

den i teologisk mening oproblematiserade sekulära förståelsen av kyrkan som välfärdsaktör. Men det är också här viktigt att nämna att olika typer av mer renodlade beteendevetenskapliga studier av kyrkan allttjämt är värdefulla komplement till ecklesiologiska studier inom PT. Studier som i mötet med teologin kan främja kritisk vetenskaplig reflektion.

I kontrast till de top down-studier som tidigare dominerat PT i Sverige ser vi idag en trend där bottom up-studier alltmer kommit att framstå som det givna. Betydelsen av den empiriska ansatsen i teologiska studier har på senare tid också aktualiserats i svensk vetenskaplig kontext.⁵⁸ Till denna utveckling krävs dock samtidigt ett kritiskt förhållningssätt för en god balans mellan teologi och empiri. Den i förhållande till PT i Sverige motsatta utvecklingen är nämligen att den istället för en renodlad historisk vetenskap omvandlas till sociologi eller pedagogik samtidigt som den fortsätter att kallas teologi. Något som det, på det kontinentala området, redan under 70-talet funnits ansatser till.⁵⁹

När det gäller PT krävs det i utövandet av ecklesiologisk forskning inte bara ett kritiskt förhållningssätt till det metodiska tillvägagångssättet utan också en kritisk hållning till ämnet PT i sig. PT har som angivits vuxit fram i nära relation till moderniteten. Ämnet är således präglad av moderniseringsprocessen och dess inneboende ideologier och har, enligt Heitink, bidragit till kyrkans avmystifiering.⁶⁰ Detta behöver beaktas för att PT inte successivt och omedvetet ska utvecklas till en immanent handlingsteori där enbart den deskriptiva ansatsen godtas och den teologiskt normativa ansatsen går förlorad.

Att separera teologiska och empiriska studier inom kyrkoforskningen förefaller sammanfattningsvis inte vara fruktbart eftersom det tenderar att beröva ecklesiologin dess teologiskt kritiska funktion. Av samma skäl är det inte gynnsamt för det ecklesiologiska studiet om PT omvandlas till beteendevetenskap. Vad som bör eftersträvas

2:1 (2002), 77. Se även Brodd, "Church, Organisation and Church Organisation", 259.

⁵⁷ Healy, 158.

⁵⁸ Se exempelvis Fredrik Modéus redogörelse av "Konkret ecklesiologi" i Fredrik Modéus, *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan: Ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan* (Stockholm: Verbum, 2015), 30-36.

⁵⁹ Åke Andréén, 24.

⁶⁰ Heitink, 4.

är istället att genom intradisciplinär forskning⁶¹ möjliggöra en spänningsfylld växelverkan mellan empirisk analys och teologisk tolkning. Det vill säga forskning där koncept och metoder från de beteendevetenskapliga ämnena integreras, förstås, och används på teologins egna villkor.⁶² Därtill behövs en abduktiv ansats, med vilket jag här åsyftar ett samspel mellan induktion och deduktion, vilket möjliggör en löpande växelverkan mellan teori och empiri. På detta sätt kan ett kritiskt förhållningsätt både upprätthållas till den praxis som empiriskt analyseras och de teorier genom vilka analysen och tolkningen görs. Något som återaktualiserar den tidigare redogörelsen om *skiftet till praxis* inom PT,⁶³ och som är av vikt då såväl teorier som praxis kan vara färgade av ideologier och implicita ekklesiologier.

Genom att vidmakthålla den praktiska teologins kritiska ansats skapas förutsättningar för PT att kritiskt granska vetenskapligt utarbetade ekklesiologier som indirekt rymmer ett absolut och distanserat anspråk såsom i den nya kyrkosynen. Förutsättningar skapas också att synliggöra och problematisera ekklesiologier i praxis som exempelvis den tjänsteinriktade folkkyrkosynen, och dess konsekvenser för kyrkans utlevande. Härigenom kan PT fortsätta vara den krisdisciplin den i förhållande till moderniserings- och sekulariseringsprocesser initialt syftade till och generera ekklesiologier som för kritisk självreflektion och orientering kan vara kyrkan i praxis till nytta och hjälp.

Summary

The article begins with a description of how ecclesiological research within Practical Theology (PT) has changed over time. By a critical analysis of the ecclesiologies "the new view of the Church" (*den nya kyrkosynen*), and "the service-centric view of the Folk Church" (*den tjänsteinriktade folkkyrkosynen*), the use of empirics and theory in church research and its impact on church practices is problematized. While "the empirical turn" in the 1960's became associated with PT, the empirical turn in Sweden instead developed within the social sciences of religion. One underlying possible factor for this development was a predominant scientific view that emphasized the difference between descriptive and normative science. Theology was criticized for resting on metaphysical assumptions and theologians reacted by making a clear distinction between what they saw as "scientific" and "Church" theology. Hence, theory and practice came to be separated. On the basis of the two ecclesiologies both a "top-down perspective" without empirical approach in Church research, and a typical "bottom-up perspective" without a theologically normative approach are problematized. The conclusion emphasizes the importance of intradisciplinary research for dynamic interaction between empirical analysis and theological interpretation, and interaction between induction and deduction that allows continuous interplay between theory and empiricism. This enables a critical attitude to be maintained both to the Church practice that is empirically analyzed, and to the ecclesiological theories by which analysis and interpretation are made.

⁶¹ Johannes van der Ven, *Practical theology: An empirical approach* (Kampen: Kok Pharos, 1993), 101.

⁶² För ett delvis liknande resonemang se: Sven-Erik Brodd, "Ecclesiological Research and Natural and Human Sciences: Some Observations of an Unconventional Phenomenon", 312-332 i *International journal for the Study of the Christian Church*, 9:4 (2009), 313-314, 327.

⁶³ Heitink, 63-65.